

БРАНИСЛАВ ЂУРЂЕВ, Нови Сад

НЕКИ ИСТОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ ПРИ УПОТРЕБИ ЕТНОГРАФСКОГ МАТЕРИЈАЛА У ИСПИТИВАЊУ НАШИХ ПЛЕМЕНА

Област тематике „Патријархалне заједнице и културе народа и народности Југославије” веома је широка. Обухватила би заиста готово читаву социјалну историју села у нашим земљама од зачетка историје народа и народности Југославије па тако рећи све до наших дана. Штавише, у понечем (на примјер, у проблему породице) ушли бисмо и у нека питања историје градског живота у нашим земљама, чак и кад је у питању новија историја.

Можда би један моменат оправдавао наш наступ у свој ширини коју изискује проблематика. Наш савремени развитак уништава преостатке патријархалних облика живота и остатке патријархалне културе. Ти преостаци нагло ишчезавају. Крајње је вријеме да се на терену забиљежи и проучи оно што још није забиљежено и проучено, а што се још да забиљежити и проучити. Организација тога посла не спада у оквире наше дјелатности, али извјесна указивања на проблеме у том послу морала би, по моме мишљењу, бити на дневном реду овог скупа.

Кад је ријеч о научним проблемима које бисмо узели у претрес, био бих за то да се наша дјелатност одреди и тематски ограничи. Учествовао сам на разним научним скуповима. Многи од њих нису били много корисни баш због тога што су били тематски прешироки, што нису захватили конкретну проблематику, што нису поставили проблематику тако да буде усмјерена на проблеме зреле за дискусију. Превише широки оквири теме дају могућност да се на тим скуповима нуде стара, свима позната рјешења или да се подгријавају старе дилеме које су без новог материјала нерјешиве. Кад овај наш скуп има за општу тему да утврди предмет и метод изучавања патријархалних заједница и културе наших народа и народности, треба у оквиру те теме одредити чему ћемо у тој широкој проблематици првенствено посветити пажњу. При том ода-

биру треба узети у обзир не само важност појединих појава у времену и простору у вези с развитком народа и народности Југославије него и околност да ли располажемо новим материјалом или новим приступима.

Тешко је извршити одабир научно најактуелније конкретне проблематике кад је ријеч о патријархалној култури наших народа и народности. Међутим, кад је ријеч о патријархалним заједницама у историји наших народа и народности, нисмо у тако тешком положају. Конкретну проблематику можемо ближе одредити трима појавама. То су: племе, кнежина и задруга.

Како са становишта научне актуелности тако и са становишта што можемо говорити о новом материјалу и новим приступима, које треба оцијенити, мислим да треба прво узети у претрес проблем постанка и развитка црногорских, брдских, херцеговачких и малисорских племена. Као што свако зна, научно је врло актуелно питање такозваног племенског друштва у историји народа Црне Горе. Тај проблем се повезује са проблемом развитка посебности оног етничког елемента од којег се образовала црногорска нација. Та проблематика је такође врло актуелна кад је ријеч о развоју сјеверних Албанаца и кад је ријеч о историјској симбиози Црногораца, Срба и Албанаца.

*

Кад прилазимо проблему постанка и учвршћења организације црногорских, брдских и херцеговачких, као и сјеверноалбанских племена, није могуће не узети у обзир одлике тла на којем се процес одигравао. При томе свако има на уму сталне одлике тла на којем су се образовала та племена, на којем су живјела и на којем и данас живе њихови потомци, донедавно (а понегдје још и данас) повезани пупчаном врпцом са племенским животом. По природи својој тај терен је погодновао номадском, односно полуномадском сточарству, захтијевао је сезонска кретања стоке и сточара. Али, одлике тога терена нијесу увијек биле баш сасвим исте. Распоред шума и вода на том тлу се донекле мијењао током дугог времена. И услови за испашу и становање.

У ранијем средњем вијеку до XV вијека планински дио Црне Горе био је, очевидно, веома шумовит. То исто вриједи и за већину планинских области Брда. У XV вијеку настали су погодни услови за насељавање долова у околини љетних станова, катуна, за насељавање оних долова који нису били дотле привлачни за становање. Тада је, због тога и других историјских околности,¹ престало кретање сточара на дуге стазе и почеле су се образовати заједнице у којима су се територијално повезали нови зимски станови са љетним пасиштима. У исто вријеме су историјски услови, настали пропадањем дотадашње државе, погодновали да стални одлив сточара у жупне, земљорадничке области, који

¹ Важну је улогу имало успостављање границе између Зете и Албаније (Рабана) под млетачком влашћу и јачање феудалних односа у Албанији под млетачком влашћу, односно јачање сеоске организације гдје су раније била зимска станишта сточара,

дотле није имао великог утицаја на промјену друштвене структуре у жупним областима, прерасте у кретања и насељавања која мијењају стање у жупним крајевима. Мјесто појединачних породица тада су се почеле спуштати и пресељавати дружине као катуни или још чешће као дијелови катуна. Настају мале заједнице територијализацијом катунске организације које, као што је то јасно из свједочанстава извора, средином XV вијека још нису биле сједињене у веће територијалне заједнице које ће касније дати племена. Образовање племена наступило је у другој половини XV вијека. Процес је у вези са пропадањем остатака бивше феудалне државе и продирањем османске власти. Територије будућих племена прво су се образовале као кнежине и војводства. У исто вријеме, и у Херцеговини ван исконске сточарске области и у сјеверној Србији, а у неким крајевима и у Босни, насељавају се у земљорадничким крајевима сточари, „власи” (eflaklar). У тим крајевима је започео развитак кнежина, израслих из преображене катунске организације. Развитац кнежина и војводства и развитак племена из њих јест процес који нам је познат из млетачких, которских, дубровачких, турских и домаћих историјских извора.² Од огромног значаја су савремени турски пописи. При томе важан значај имају и подаци народне традиције, о чему ћемо касније говорити.

Што се тиче конфигурације земљишта мора се истаћи да је она играла улогу при формирању племена. Географске цјелине планинских области и долова дале су природне оквире за образовање племена, као што су раније жупе образоване по природно омеђеним територијама. Поријеклом из сточарске организације нова племенска имена потиснула су старе називе жупа. У турским пописима „влашких” нахија, које су у неким дефтерима посебно пописане, види се лијепо да се тај процес одиграва још у другој половини XV вијека.³

У образовању племена, бар што се тиче црногорских и брдских, можемо констатовати два типа: први, образовање федерације братстава различитог поријекла, као што је већина црногорских племена, и други, образовање племена успостављањем племенског језгра, које садржи братства једног поријекла или наводно једног поријекла, као што су већина брдских племена. Историјски материјал показује да су и племена другог типа настала прво као федерације братстава различитог поријекла, па да се касније развило племенско језгро. Истакао бих могућност да је при томе играла улогу конфигурација земљишта, односно географски распоред лјетних пасишта и зимских станишта, колико су пасишта била изложена преотимању. Федерација братстава — рекао

² Види моје расправе: *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских њлемена*, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине II, Сарајево, 1954, 109—220; *Нови њодаци о најстаријој историји брдских њлемена*, Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1, Титоград 1960, 3—20; *Територијализација катунске орђанизације до краја XV вијека*, Симпозијум о средњовјековном катуну, изд. Научно друштво БиХ, Посебна издања II, Сарајево 1963, 143—170; *Посјанац брдских, црногорских и херцеговачких њлемена*, Zgodovinski časopis, Letnik XIX—XX, 1965—1966, 187—193.

³ У дефтеру за Херцеговачки санџак из 1477. уписана је нахија Грачаница или Никшићи, нахија Зета или Бјелопавлићи, нахија Комарница итд.

бих — очувала се углавном гдје су пасишта распоређена по планинама око дола у којем су станишта, а племена у којима се развило племенско језгро гдје су пасишта у планини која се дијели са другим племенима или је иначе више изложена преотимању. Иначе сам истакао раније у својим радовима, кад је ријеч о црногорским и брдским племенима у којима се образовало племенско језгро, да се може наћи тако или овако траг о арбанашкој компоненти у образовању племена.⁴

Споменуо сам природне услове који играју улогу у образовању црногорских, брдских, херцеговачких и сјеверноалбанских племена зато што не могу замислити етнолошки прилаз без географског, односно антропогеографског прилаза.

Иначе, проблем постанка и развитка споменутих племена мора се рјешавати на основу проучавања историјског и етнографског материјала. Овдје указујем на неке проблеме у употреби етнографског материјала при изучавању тога проблема. Историјски материјал долази у обзир уколико је у вези са темом.

Кад је ријеч о етнографском материјалу, мора се посебно говорити о народној традицији, а посебно о етнографском материјалу који садржи у себи преостатке ранијих облика живота (survivals). То су двије различите врсте извора, са битно различитим карактеристикама у својим свједочанствима.

Кад се рађала наша историографија, била је под јаким утицајем романтизма, а народна традиција била је неприкосновени извор сазнања наше прошлости. То је нарочито случај са црногорском историјом. Критичка школа у нашој историографији, иступајући против митова у њој, ударила је прво по народној традицији. Оснивач критичке школе Иларион Руварац се супротставио и дотадашњем схватању у нашој историографији да Црна Гора никад није била под турском влашћу. При томе је порицао народној традицији сваку вриједност, супротстављајући јој несумњива историјска свједочанства о турској врховној власти над Црном Гором у XVI и XVII вијеку. Ј. Томић је донио масу млетачких свједочанстава о турској врховној власти у тим вијековима. Али је уједно донио и прве наговјештаје у млетачком архивском материјалу да под турском влашћу у XVII вијеку постоји „слобода” Црне Горе, што је Томић у неким свједочанствима оспоравао. Руварац и Томић су порицали било какву вриједност свједочанствима о „слободи” Црне Горе, не само кад је ријеч о народној традицији него и о неким писаним изворима из XVII вијека. Међутим, традиционално схватање очувало се код већине црногорских историчара. О том питању су вођене својевремено жестоке полемике, па и сада понеко потрже питање у старом облику.

Прибављајући нови турски и млетачки материјал, наша новија историографија је показала да се у Црној Гори у XVI и XVII вијеку развија аутономија под врховном турском влашћу. Штавише, у најновијим својим радовима о Црногорском збору и црногорском спахији доказујем да се у другој половини XVI и у XVII вијеку мора говорити у неку руку

⁴ *Територијализација катунске организације до краја XV вијека*, 159.

о етнархији у Црној Гори под турском владавином, етнархији којој је на челу био владика, а од XVII вијека посредник између турске власти и народа био црногорски спахија. Од друге половине XVII вијека и Млечани су покушали да успоставе своју власт преко гувернатора који би представљао дужда, па су и повремено успијевали да један од главара буде заступник њихових интереса. Али, преткрај XVII вијека и према Турцима и према Млечанима владика је остао једини представник Црне Горе. Не само да је ишчезао онај главар који је требало да заступа млечачке интересе, што је настало послвије завршетка кандијског рата, него ни црногорски спахија пред морејски рат није имао стари значај.⁵

Народна традиција о владавини владика из разних племена послвије посљедњег Црнојевића није без значаја, иако је у XVIII вијеку модификована под утицајем цркве. Не само да се њено свједочанство да критички објаснити, односно ставити у стварне историјске оквире, него она при томе служи да боље схватимо свједочанства писаних извора. Указао бих у вези с тим још само на значај податка из народне традиције о интрегнуму у домаћој власти у Црној Гори у првој половини XVI вијека и с тим у вези о посједању Ријеке од стране турске војске, што је забиљежено у Историји Црне Горе од Петра I. Показао сам у својим студијама да се то свједочанство слаже са извјесним фактима који се даду констатовати из турских пописа из XVI вијека.⁶ Иако нема тај значај као свједочанство као што га има владичанска варијанта, и друга, гувернадурска варијанта народне традиције, настала такође у XVIII вијеку, може се критички ставити у стварне историјске оквире.⁷ У вези с тим споменуо бих да су неки ранији писци, а нарочито Ј. Ердељановић, прикупили бројна свједочанства из којих се види да је народна традиција о турској власти у Црној Гори очувала и друкчије успомене од обје споменуте модификације народне традиције, настале у XVIII вијеку, владичанске и гувернадурске.

Споменуо сам из два разлога однос према свједочанству црногорске народне традиције о владавини владика из разних племена који мора бити и критичан и признавати важност података те народне традиције за интерпретацију других извора. Први разлог је методолошке природе. Показало се да некритички однос традиционалне историје према црногорској народној традицији не може опстати. Али се показало да је и шаблонска хиперкритика критичке школе водила у једностраност. Код И. Руварца то се донекле може правдати; није располагао са довољно извора који би показивали да је Црна Гора имала посебну аутономију, а не само положај као и остала племена у тој области. Код Ј.

⁵ *Значај Црногорској збора у XVII веку*, Обичајно право и самоуправе на Балкану и суседним земљама, Посебна издања Балк. института књ. 1, Београд 1944, 269—299; *Црногорске спахије (први дио)*, Гласник Одјељења друштвених наука Црногорске академије, књ. 2, Титоград 1977, 7—33 (други дио је у припреми).

⁶ *Сийни њрилози из историје Црне Горе у XVI и XVII веку*, Годишњак Ист. друштва БиХ VI, Сарајево 1954, 59.

⁷ Види о владичанској и гувернадурској варијанти црногорске народне традиције моју студију *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку*, Сарајево 1953, 17—18.

Томића, међутим, не може се правдати, јер је већ располагао подацима о аутономији Црне Горе у XVII вијеку.⁸

Други разлог због којег сам споменуо свједочанство црногорске народне традиције о владавини владика из разних племена јест то да и она са другим изворима потврђује да је Црна Гора и у XVI и у XVII вијеку била територијална заједница у којој се улога владике не може свести само на црквену, духовну улогу. Штавише, та традиција приписује владикама државну власт над Црном Гором. Преко тога свједочанства не може се једноставно прећи, нарочито кад други извори донекле потврђују то свједочанство кад се оно критички стави у стварне историјске оквире. Иако се не може говорити о домаћој државној власти у Црној Гори у то вријеме, мислим да се не могу спорити извјесни елементи етнархије у Црној Гори у другој половини XVI и у XVII вијеку под турском врховном влашћу.

Прича се и данас да је Црна Гора у XVI и XVII вијеку „племенско друштво”. Међутим, она је, по изворима, у то вријеме обухватала добрим дијелом и територију на којој се нису ни тада ни касније формирала племена. То показују и писани извори и народна традиција и стање у тим областима кад су вршена етнографска испитивања у XIX и XX вијеку. Као што сам то показао у својим радовима, у области на коју је Црна Гора у XVIII вијеку сведена преовладало је „племенско друштво” у исто вријеме у којем је настало и у околним крајевима, иако је ту племенски живот онакав какав су срели каснији испитивачи племена већим дијелом настао у XVIII вијеку.

С обзиром да су у XVIII вијеку настале велике промјене, нарочито у Катунској нахији, традиција се и није очувала онако чиста као што је то случај са неким брдским племенима, кад је ријеч о њеном свједочанству о старијем времену до краја XVII вијека.

Традиционална и критичка историјска школа у нашој историографији нису много улазиле у проблем постанка и развитка племена. Оне су обраћале пажњу на политичку историју, економска и друштвена историја биле су запостављене. Друкчије се односила наша позитивистичка историографија и страна историографија о нама. К. Јиречек је на основу података из дубровачког и которског материјала закључио да се црногорска, брдска и херцеговачка племена развијају из сточарских катуна углавном у XV вијеку. То је касније разрађено од читавог низа историчара.

Отприлике у исто вријеме започело је научно етнографско испитивање постанка, развитка и живота наших племена. Ту нарочито треба споменути Ј. Ердѣљановића. Кад је ријеч о старој Црној Гори и неким брдским племенима (Кучима, Пиперима, Братоножићима), може се рећи да је све оно што је касније дато у етнографском испитивању у сјенци Ердѣљановићева дјела. Ердѣљановић је прикупио огроман материјал о тим и другим племенским областима. У своме раду је такође ријешило

⁸ Кад сам писао своју студију *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку*, закључке о аутономији Црне Горе у то вријеме написао сам на материјалу који је донио Ј. Томић.

веома много проблема. Без његова рада би наше знање о племенима, уколико је ријеч о ономе што даје етнографски материјал, било сасвим сиромашно. За разлику од неких садашњих етнолога, Ердељановић се трудио да усклади постигнућа историјске науке са својим истраживањем. Па не само то него се и сам бавио историјским испитивањима. Служио се чак и дотле непознатим архивским материјалом. По ширини истраживачког захвата у испитивању постанка и развитка наших племена Ердељановића нико није до сада надмашио.

Али, кад је ријеч о постанку наших племена, о неким општим схватањима о том процесу, Ердељановић прилази неким питањима схематски еволуционистички, без узимања у обзир свих историјских момената. А имао је аверзију према тврдњи да су се племена развила од катуна, очигледно сматрајући да то значи тврдити да су наша племена несловенског (заправо у духу Ердељановићевог мишљења, несрпског) поријекла и у погледу етничког састава. Кратко да кажемо да су поријеклом Власи. Уосталом, такав његов одбојни став је разумљив кад се узме у обзир какве су се све теорије јављале у вези с подацима о „власима“ кад је ријеч о историји наших народа уопште и посебно кад је ријеч о историји Црногораца. Осим тога, Јиречеково објашњење, као и неких других историчара који су заступали исто схватање, било је једнострано. Тада није био на располагању материјал који је данас познат.

По Ердељановићу је племенски живот у тим областима врло стар и потиче из времена досељења Словена. Поријеклом је од словенских досељеника, а не од Влаха који су као Романи — вели Ердељановић — у вријеме досељења Словена преживјели период племенског живота. Али Ердељановић није порицао податке из которског и дубровачког материјала који свједоче да су имена каснијих племена прије друге половине XV вијека била имена катуна. Пронашао је тумачење по којем Которани и Дубровчани нису знали за појам племена, па су их „од невоље звали селима и катунима”.⁹ Такво немогуће тумачење, уколико се тиче катуна, подвргао сам својевремено критици.¹⁰

Уједно сам показао да код Ердељановића, кад је ријеч о његовом раду на испитивању постанка црногорских и брдских племена, постоји раскорак између његових конкретних етнографских испитивања и општих етнолошких закључака о процесу постанка наших племена. Ердељановић једно каже о постанку племена Куча кад говори о постанку наших племена уопште, а друго кад испитује конкретно постанак племена Куча.¹¹ У својим радовима Ердељановић је на материјалу народне традиције доказао накнадно формирање црногорских и брдских племена, а у расправама о општим одликама племенског живота у тим областима и иначе у општим ставовима о постанку наших племена поставља тврдњу како су племена стара, потичу још из досељења Словена, пори-

⁹ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Насеља 24, Београд 1926, 485.

¹⁰ *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, 185—189.

¹¹ *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, 129.

јеклом су у својој основи старословенска и поред свег мијешања са зачетним становништвом као таква се очувала.

Етнолози, испитивачи црногорских, брдских и херцеговачких племена већином су преузели од Ердељановића његове опште поставке о постанку племена и његов начин теренских етнографских испитивања. Примили су и његово повјерење у народну традицију. Али се мало њих приближило његовој ширини у истраживачком раду. Већином су запустили да своја етнографска истраживања саобразе новим историјским постигнућима.

Тако се ми и данас препиремо да ли су се племена развила од катуна. У супротстављању мишљењу да су се племена развила од катуна чула се и тврдња да су се племена развила из села.

Неки етнолози не воде довољно рачуна о новом материјалу који дају турски дефтери из XV и XVI вијека, иако ти дефтери дају податке о брдским и херцеговачким племенима од огромне важности. Нарочито је важан дефтер за Херцеговачки санџак из 1477. године у којем су посебно пописани „власи“ (eflaklar). Из истог времена је један дефтер за Смедеревски санџак у којем су такође посебно пописани „власи“ (eflaklar). И један и други дефтер захватио је „влахе“ баш када се насељавају у земљорадничке крајеве. У исконској сточарској области Херцеговине горе споменути дефтер за Херцеговину захватио је пописом „влахе“ у вријеме кад се према подацима народне традиције формирају племена.

У том дефтеру област херцеговачких и неких каснијих брдских тада херцеговачких племена (нахије Кричак, Матаруге, Кукањ, Горња Морача, Доња Морача, Милешева, Комарница у Војницима, Грачаница или Никшићи, Ровци, „Зета коју зову такође Бјелопавлићи“ итд.) пописана је као „власке нахије“. У њима се тачно види однос нахије и катуна. Нахија Горња Морача, Никшићи (Грачаница) и Ровци обухватају по један катун. Остале нахије имају више катуна. Већина мање од пет, а Кричак пет. Али Пива и Бањани пописани су заједно са 18 катуна, док је нахија Комарница (Дробњаци) уписана са 16 катуна. Из пописа се јасно види да је у Доњој Морачи баш насељен катун Богића сина Братојева (или Бранојева). Тај се катун тек доселио од „влаха“ Оногошта, који су населили пусту нахију Оногошт.

Нарочито сам навео овај посљедњи податак, који потврђује традицију Доњоморачана, баш због тога што показује да је један катун који се одвојио од шире катунске организације (кнежине) у једном крају и преселио се у други крај, сачувао своју цјелину са својим старјешиним катуна. Тај податак из дефтера показује у каквом је својству дошао у Доњу Морачу легендарни Богић, по традицији, родоначелник двије трећине Доњоморачана. Катун има 40 кућа у вријеме насељавања.

Попис Роваца из истог дефтера потврђује традицију о Гојаку сину Никшину, односно о његовим синовима Булату, Шћепану, Срезоју и Влаху. У дефтер је као кнез катуна уписан легендарни Вуксан, за кога се по традицији зна да је Булатов син. Послије тога је првих 12 кућа уписано на синове Шћепанове, Срезојове и Влахове. Наводим тај пода-

так не само зато што потврђује традицију о Гојаку, односно о његовим синовима, од којих према традицији потиче већина Роваца, него и зато што показује какав су положај у катуну Роваца у то вријеме имали унуци Гојакови, унуци претка који се, према традицији, доселио са својим синовима у Ровце, напуштајући Грачаницу, односно Никшиће, последије побједи његова ота Никше над баном Угрином. Гојакови унуци су 1477. били први по угледу, али су њихове куће обухватале петину кућа у Ровцима.

Не бих даље наводио опширно ни тај дефтер нити пописе брдских племена у дефтерима за Скадарски санџак из 1485, а ни попис Хота, Куча, Пипера и Климената из 1497. године, који дају важне податке за научни закључак о томе кад су се и како образовала брдска племена Кучи и Пипери и малисорска Хоти и Клименти. То сам проучио у својим досадашњим радовима.

Само бих нагласио да је потврђена моја ранија претпоставка да је у сумарном попису из 1497. године забиљежени спахија Божидар војвода Божидар Вукотин, онај војвода с чијим је именом, по предању, повезан постанак племена Пипера. Божидар Вукотин је, по предању, први пиперски војвода на којег је прешло главарство последије Милице Ђуркова из Лутова.¹² Сада знамо из опширног пописа из исте године да је тај у турски попис уписани пиперски спахија несумњиво Божидар Вукотин. Такође знамо из тог дефтера да су се са војводом-спахијом Божидаром и са још два спахије (Радул Вукашинов и Вук Ђурђев) населили катуни, односно у војводства груписани катуни, из Лутова и других мјеста у пиперска села Лушка Жупа, Дрезга и друга.¹³ Попис је управо направљен непосредно последије времена кад је, према предању, прешло војводство са Милице Ђуркова из Лутова на Божидара Вукотина. Раније, у дефтеру из 1485. године, у дефтеру којем је овај каснији попис придодат, област Братоножића припадала је нахији Пипери. Прво село у том попису је Лутово. Раније је нахија Пипери била санџакбегов хас, а 1497. је подијељена споменутих спахијама.

У том турском попису из 1497. лијепо се могу констатовати кретања катуна, њихово прожимање са сеоском организацијом и израстање војводства у Пиперима у вријеме кад народна традиција ставља зачетак племена Пипера. У сумарном и опширном попису из 1497. добар дио катуна је уведен баш под називом *кашун*. У попису „влаха“ за Херцеговачки санџак из 1477. се види из једне биљешке на маригини да се под називом *цемаши* крију катуни.

Када се критичким поступком одреди на које се доба односи традиција о постанку племена, односно традиција о родоначелницима, брдских племена Доњоморачана, Роваца (у вези са традицијом о Никши и Гојаку) и Пипера, излази да је то друга половина XV вијека. То се потпуно слаже са анализом података из познатих докумената из XV ви-

¹² Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена, 210—211.

¹³ S. Pulaha, *Le cadastre de l'an 1485 du Sandjak de Shkoder II*, Tirana 1974, 373—383. (турски текст). — Припадници катуна Букумири, Бушати и Дреновица имају српска имена.

јека, из којих се јасно види да су територије каснијих племена Хота, Куча, Пипера и Бјелопавлића средином XV вијека (свједочанство из 1455. године и друга) још несједињене са дијеловима који су касније ушли у састав тих племена, а по дефтеру из 1477. Бјелопавлићи и по дефтеру из 1485. Хоти, Кучи и Пипери имају већ сједињене територије које обухватају.

Народна традиција и свједочанство турских дефтера слажу се да је постанак споменутих брдских племена повезан са развитком кнежине или војводства у њима. То су установе које, према свједочанствима турских дефтера, израстају из катунске организације „влаха”. Према турским пописима из XV вијека, кнезови и војводе у исконској сточарској области старјешине су катуна, односно у кнежине и војводства сједињених група катуна. Дефтери из друге половине XV вијека показују како се ти катуни и дијелови катуна у већ образованим кнежинама и војводствима селе и пресељавају, па праве основу за коначно формирање племена.

Народна традиција из свједочанства турских дефтера слажу се и о феудалној компоненти при формирању племена. Да је Буба добио земљу у Бјелопавлићима од турских власти није усамљено свједочанство. Дефтери јасно показују да су спахије у Пиперима заиста спахије по томе какве су им дажбине уписане, а показују да су војводе и у другим племенима добијале напуштене земље. Код брдских племена је оглашавање њихових територија „влашким нахијама” приликом успостављања турске власти довршило формирање процеса образовања племена.

Податке о катунском поријеклу племенске организације код брдских и малисорских племена, што произлази из свједочанства которских, дубровачких, млетачких, донекле и домаћих и нарочито из турских историјских извора, докумената и пописа, и податке о развитку племена из братстава, односно из гранања и сједињавања братстава, што произлази из проучавања традиције, треба довести у склад, а не супротстављати једне другима. Такође треба довести у склад податке о улози сеоске организације у жупним областима у формирању племена, што дају турски пописи и други документи, са свједочанствима народне традиције о старијем становништву, о становништву које претходи досељавању катуна и са њима братстава која су дала племена. Лужани и Лушка жупа, на примјер, не представљају неко становништво у далекој прошлости, него су још постојали у XV вијеку и тада нестали. Жупа Грачаница и Комарница нестају у другој половини XV вијека.

Кад оцјењујемо вриједност свједочанстава народне традиције и историјских извора о постанку брдских и неких тада херцеговачких племена, мора се истаћи да не смијемо једноставно ниподаштавати свједочанство народне традиције, што није ријеткост код неких историчара који су заокупљени само архивским материјалом. То је чак случај и са неким историчарима који још увијек стоје на позицијама старе традиционалне историје. Они традицију не испитују, они је од традиционалне историје прерађују као такву примају. Народна традиција даје компоненту коју не дају документи и пописи, огромном већином страни историјски извори. Ми се не можемо и не смијемо одрећи свједочанства

народне традиције. Али, с друге стране, не смијемо при томе испољавати некритичност која се може срести код неких етнолога и историчара традиционалиста. *Народна традиција има јуну вриједности свједочанства тек кад се критички иштеретира другим изворима.* Уосталом, то вриједи за сваку врсту историјских извора.

Треба у вези с тим рећи да смо у знатно лошијем положају кад је ријеч о проблему постанка племена у Црној Гори. Црногорска народна традиција кад се односи на доба прије краја XVII вијека, мање је поуздана у своме свједочењу од традиције већине брдских племена. Промјене које су настале у XVIII вијеку, досељавање у то вријеме новог становништва, утицај цркве (стварање владичанске варијанте народне традиције), млетачки утицај (стварање гувернадурске варијанте народне традиције) и неке друге околности искварили су чистоћу црногорске народне традиције. С друге стране, ми немамо пописе Црне Горе из XV вијека. Црна Гора до пада под турску власт 1496. није била пописана. Па и тај први попис који је слиједио послје заузимања није се сачувао. Први попис Црне Горе јест из 1521. године. Од краја XV вијека до преткрај XVI вијека турски пописи дају довољно јасну слику економског и социјалног стања у Црној Гори, иако у много чему једнострану слику. Млетачка свједочанства из XVII вијека дају бројне важне податке о Црној Гори. То допуњавају савремена домаћа писана свједочанства. Ми смо у могућности да добијемо прилично јасну слику стања у Црној Гори у XVI и XVII вијеку. Црногорска народна традиција кад се односи на XVIII вијек знатно је поузданија него кад се односи на раније вријеме. О процесу коначног формирања племена у Старој Црној Гори који се одиграо у XVIII вијеку она даје слику која почива на поузданој основи. Оно што су прикупили Ердељановић, Јовићевић и други, а што је Ердељановић проучио, кад је ријеч о XVIII вијеку, може бити добра подлога за нашу дискусију о развоју „племенског друштва” у Црној Гори.

Међутим, ни писани извори ни црногорска традиција не дају тако јасних података о настанку оне друштвене основе која је у XVI и XVII вијеку била мање-више устаљена у Црној Гори. За развојак племенског живота у једном дијелу територије, која је крајем XV и у XVI и XVII вијеку представљала Црну Гору, из XV вијека, па ни из друге половине XV вијека, немамо онако јасних података као што имамо за брдска племена. Али се не може рећи да немамо доста важних података и у забиљеженој традицији и код писаних извора које је потребно подвргнути интерпретацији на основу нових сазнања о процесу територијализације катунске организације у XV вијеку, о развоју кнежина и војводства из катунске организације, што смо утврдили да је општи процес у XV вијеку у Брдима, у добром дијелу Херцеговине, у сјеверној Србији и у неким крајевима Босне. Тај процес у свакој од тих области има своје посебности, али се свагдје одиграва као процес повезан са пропадањем средњовјековних држава Србије и Босне и са успостављањем турске власти у тим областима. Тај процес настаје на основу миграција сточара. То је процес у којем јача локална самоуправа села у земљорадничким крајевима и у сточарским крајевима у насељима, која су се

повезала са ранијим пасиштима, локална самоуправа настала образовањем кнежина и војводства, поријеклом од сличних неразвијених установа раније сточарске катунске организације. У том процесу јачања сеоске самоуправе у образовању кнежина и војводства постоји и феудална компонента.

Иако Црна Гора има у другој половини XV вијека друкчији положај од побројаних крајева, јер постоји остатак некадашње државе, јер постоји домаћа феудална власт, ипак је процес у планинском дијелу сличан. Уосталом, кад имамо први сачувани турски попис Црне Горе, турски харачки дефтер из 1521. године, читава Црна Гора, читаво њено становништво ужива „влашке” повластице, умјесто плаћања харача и давања дажбина плаћа од куће и баштине „по влашком обичају” (*âdeti eflakiye üzere*) једну филурију (дукат). Тако је уведено у свим пописним дефтерима из XVI вијека који се односе на Црну Гору. Истина, турски извори свједоче да прије Скендер-бега Црнојевића није читаву Црна Гора плаћала порез и давала дажбине „по влашком обичају”. Приликом турског заузимања били су уведени „харач, ушур, испенце и остале дажбине”. Међутим, јасно је да је планински сточарски дио Црне Горе плаћао и тада, прије увођења филурије за читаву Црну Гору, филурију „по влашком обичају”.

Податке о Старовласима,¹⁴ о Влашкој цркви на Цетињу, о старовлашком поријеклу неких црногорских братстава и томе сличне податке у црногорској традицији потребно је прије свега датирати, утврдити на које се вријеме односе. То до сада није урађено. Потребно је утврдити да ли се односе на вријеме кад је била симбиоза старобалканског романског становништва и словенског становништва у раном средњем вијеку, или се односи на вријеме кад се вршила територијализација катунске организације, кад су те области у XV вијеку више насељаване него што су биле раније. Мислим да се може тврдити да се ти подаци више уклапају у стање у XV вијеку. Нешто сам о томе натукнуо у својим последњим радовима,¹⁵ али је потребно да се ти подаци сасвим помно интерпретирају новим сазнањима.

Хтио сам још нешто рећи што се тиче употребе етнографског материјала који садржи у себи преостатке ранијих облика живота. Кад је ријеч о преостацима као историјским изворима, унио сам разликовање њихово на *фрагове* и *очуване њреосџајке*. Не бих овдје улазио у сва методолошка питања у вези са том дистинкцијом. Али бих нагласио да у етнографском материјалу, уколико је ријеч о очуваним ранијим облицима живота, обичајима и сличном што још живи као старо у каснијем животу, ријетко имамо очуване преостатке у правом смислу. Повезивање старог са новим облицима живота, утапање старог у њих, доводи до већих или мањих модификација. У таквом материјалу је потребно утврдити прави *иденитијетет* старог, издвајање његово из каснијих облика живота и чишћење његово од каснијих модификација, наслага у њему. Стога преостатак старог у етнографском материјалу као историјски извор

¹⁴ Ј. Ердељановић, *Сџара Црна Гора*, 225—227.

¹⁵ *Значај Црногорској збора у XVII веку*, 273—274, нап. 12.

мора бити подвргнут помној и свестраној критичкој интерпретацији уз помоћ осталих извора.

Управо кад је ријеч о средњовјековном катуну и каснијем лјетњем сточарском стану, катуну, у крајевима у којима су се развила племена и у објашњењу њихових значаја поступљено је супротно напријед изложеном захтјеву у неким дјелима. Није покушано да се утврди шта је „la longue durée”, природна постојаност, трајност тога начина производње, а шта су његове друштвене надградње и доградње које се мијењају са промјенама других елемената живота у тим областима.

Не бих овдје улазио опширно у критику оних етнолога и историчара који су средњовјековни катун изједначавали са садашњим катуном, односно са катуном који су могли описати испитивачи из XIX и XX вијека, нити бих овдје утврђивао шта је било природно постојано, а шта се током вијекова мијењало у организацији живота заснованог на сезонском кретању стоке и сточара у крајевима гдје су се развила наша племена. То сам учинио у својим ранијим радовима, а нарочито у раду *Теријорјализација катунске организације до краја XV вијека*.¹⁶

Само бих нагласио, на крају, оно чиме сам започео расправљање. Природни услови за становање и сточарење у тим областима, а нарочито у Старој Црној Гори, у Катунима, нису били исти прије XV вијека и у XV вијеку. А нису били сасвим исти ни послје XV вијека.

BRANISLAV DJURDJEV

SOME HISTORICAL-METHODOLOGICAL PROBLEMS IN USE OF ETHNOGRAPHIC MATERIAL IN INVESTIGATION OF OUR TRIBES

S u m m a r y

Due to the extensiveness and complexity of basic theme it is difficult to choose the most interesting problems of patriarch culture of our peoples and nationalities. However, when the patriarch communities are in question, it is easier to make a decision. These problems can be determined by three occurrences. They are tribe, principality and collective. Both from the viewpoint of scientific currency and the fact that we have new material available (this material has not yet been evaluated to the full extent), we primarily have to take in consideration the problem of genesis and development of Montenegrin, mountainous, Herzegovina and Albanian tribes.

When solving this problem it is necessary to consider the characters of the land and its predestination for nomad and semi-nomad cattle breeding. But it is also important to take into consideration what were the changes influenced by doing of people and their cattle in natural living conditions, and concerning this with the relation of nomadic cattle-breeding and sitting agriculture. In the XV century the conditions of dwelling changed to some extent in the high mountains of Montenegro, Mounts, Herzegovina and North Albania. Due to this associating of „katuns“ (summer pastures) and tribal states occurred, what has enabled transformation from nomadic cattle breeding, characterized by big distance and territorial disjunctions of summer and winter settlements, to seminomadic cattle breeding. That proces was in base of education of tribes.

¹⁶ Види нарочито стр. 144 и 145 те моје расправе.

At the same time there are social and political changes favouring the development of tribes in these areas. Destruction of our Middle Ages' states, Serbia and Bosnia, and the establishment of Turkish control gave the space for the development of tribes. First waves of establishment of Turkish power did not only favour reviving and strengthening of preserved patriarch forms of life but by its trusting upon people as an completely strange power they have caused people to associate by more intimate, more familiar links not only by the territorial ones.

These are, however, general historical frameworks of process of genesis and development of tribes in our southwestern and northern Albanian Dinaric areas in XV century. The process of genesis itself and the development of these tribes we introduce from the contemporarily written historical origins, from the data of national tradition and from the studying of later noted and preserved forms of life.

In addition to contemporary Venetian and domestic written origins, tremendous importance belongs to Turkish ones, especially the *„defters“* (books) from the second half of XV and from XVI century. These new data confirm the importance of summer pasture settlement (*„katun“*) cattle breeding organization. They especially show the way of development of principalities and dukedoms from the *„katun“* organization which territorialized by linking with the surrounding dales and tribal states. That material, by concrete data, shows how do the tribes develop on that process in the second half of XV century and how does later in the XVI century this organization strengthens.

When talking about the ethnographic materials a special consideration is to be given to the national tradition, just like it has to be told separately about the ethnographic material consisting of relicts of former forms of life (survivals). Those are the two kinds of origins of different character. But both one and another kind of origin cannot be leaved out in solving the problems of genesis and development of our and North Albanian tribes.

New Turkish material from the *„defters“* confirms many data of national tradition. Sometimes the concord between the Turkish material and the testimonies of national tradition is very significant. Concerning the older period, before the end of XVII century, national tradition of mountainous tribes is significantly more confident in testimony in comparison to national tradition of Montenegrin tribes which was modified by the influence, of in the XVIII century formed, bishop variant of the national tradition. According to that variant Montenegro has never been under the Turkish control, and in XVI and XVII century it has been under the power of bishops. When this is limited to historical framework, it also has its value as a testimony for the introduction of autonomy of Montenegro under Turkish supreme control in XVI and XVII century. Although the testimonies of national traditions should be cut and put in historical framework with help of knowledge from the written origins, the data of national tradition, especially of mountainous tribes, cannot be absent in solving the problems of genesis and development of our tribes. National tradition, limited in its testimony on historical framework, gives the data which the other origins do not offer.

Concerning the survivals we differ preserved survivals and traces. When the ethnographic material is in question we rarely have preserved survivals in real sence. Associating of old with the new forms of life brings to the modifications. In such material it is necessary to detect the identity of old.

The data on *„katun“* origin of tribal organization of our and Albanian tribes, what is derived from the written origins, and the data on development of tribes by branching and association of the fraternities, what can be concluded from the ethnographic materials, should be put into concord when explaining the genesis and development of our and North Albanian tribes, they should not be opposing each other.